

УДК 351.82

Д. С. МЕРЗЛЯК

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕД УКРАЇНИ

Здійснено аналіз правового механізму державного регулювання ЗЕД України. Розглянуто принципи суб'єктів господарської діяльності при здійсненні ЗЕД. Виявлено пріоритети та заходи щодо стимулювання державою ЗЕД.

The analysis of legal mechanism of the foreign-economic activities state adjusting of Ukraine is carried out. Principles of economic activity subjects during foreign-economic activities realization are considered. Priorities and measures stimulating the foreign-economic activities by government are exposed.

Ключові слова: правовий механізм, євроінтеграційний курс держави, зовнішньоекономічна діяльність, державне регулювання ЗЕД.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку ЗЕД України в сучасному геоекономічному просторі є встановлення взаємовигідних економічних відносин з іншими державами світу. Економічна співпраця між країнами світу підпорядковується об'єктивному економічному закону міжнародного розподілу та закону руху капіталу і реалізується на практиці через відповідні правові форми: закони, декрети, угоди, постанови та інші нормативні документи (відомчі накази, інструкції тощо), які регулюють ЗЕД України, регулюють розвиток підприємництва щодо виконання вимог цих законів і законодавчих актів. Отже, правове регулювання ЗЕД в Україні здійснюється шляхом прийняття законів і законодавчих актів Верховною Радою України, нормативних актів Уряду, указів Президента України тощо. На їх підставі розробляють конкретні механізми реалізації правових актів.

Закони, законодавчі і нормативні акти визначають об'єкти і функції регулювання того чи іншого виду діяльності, відповідальність юридичних і фізичних осіб. Слід зазначити, що закони України спрямовані на здійснення довгострокового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а накази і нормативні акти, як правило, є документами короткострокової дії.

Нормативним документом, що регулює ЗЕД, є Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.1991 р. [2]. У ст. 1 цього Закону надано визначення зовнішньоекономічної діяльності, а саме: зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Законом передбачається укладання зовнішньоекономічного договору (контракту). Зовнішньоекономічний договір (контракт) – матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у

зовнішньоекономічній діяльності. Одним із важливих напрямків ЗЕД суб'єктів господарювання – міжнародна кооперація. Міжнародна кооперація – це взаємодія двох або більше суб'єктів господарської діяльності, серед яких хоча б один є іноземним, за якого здійснюється спільна розробка або спільне виробництво, спільна реалізація кінцевої продукції та інших товарів на основі спеціалізації у виробництві проміжної продукції (деталей, вузлів, матеріалів, а також устаткування, що використовується у комплексних поставках) або спеціалізації на окремих технологічних стадіях (функціях) науково-дослідних робіт, виробництва та реалізації з координацією відповідних програм господарської діяльності.

Зазначимо, що, згідно із Законом України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, визначено момент здійснення експорту (імпорту) – момент перетину товаром митного кордону України або переходу права власності на зазначений товар, що експортується чи імпортується, від продавця до покупця. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання здійснюється на основі певних принципів. Зокрема, у ст. 2 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” зазначається, що суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються низкою принципів (рисунок).

Сутність цих принципів полягає в такому. Принцип суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності полягає у виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись законами, що діють на території України; обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин.

Принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва полягає у праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати в зовнішньоекономічні зв'язки; праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України; виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності.

Принцип юридичної рівності і недискримінації полягає в рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, у тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; забороні будь-яких, крім передбачених цим Законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених цим Законом.

Принцип верховенства закону полягає в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України; забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що в будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України.

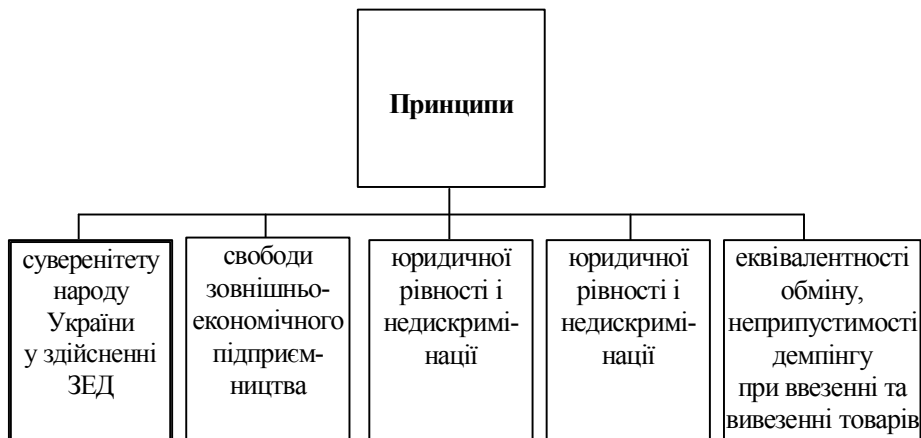

Рисунок. Принципи суб'єктів господарської діяльності при здійсненні ЗЕД

Принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, полягає в тому, що Україна як держава забезпечує рівний захист інтересів усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно із законами України; здійснює рівний захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів і норм міжнародного права.

Суб'єкти господарської діяльності при здійсненні ЗЕД також керуються принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є такі:

– фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно із законами України і постійно проживають на території України;

– юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), у тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

– об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно із законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

– структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

– спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

– інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з ч. 4 ст. 2 цього Закону і законами України.

До видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюються в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать такі:

– експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили;

– надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

– наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

– міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

– кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних і страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

– спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

– підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

– організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту в передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;
- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;
- операції щодо придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах і на міжбанківському валютному ринку;
- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;
- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Посередницькі операції, при здійсненні яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та інших), здійснюються без обмежень.

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які її види, прямо не заборонені законами України, незалежно від форм власності та інших ознак. Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно із законами України. Фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони зареєстровані як підприємці згідно із Законом України “Про підприємництво”. Фізичні особи, які не мають постійного місця проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої вони є. Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їх статутних документів з моменту набуття ними статусу юридичної особи.

Утручання державних органів у зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів у випадках, не передбачених цим Законом, в тому числі і шляхом видання підзаконних актів, які створюють для її здійснення умови, гірші від установлених в цьому Законі, є обмеженням права здійснення зовнішньоекономічної діяльності і як таке забороняється.

До суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності може бути застосовано санкцію у вигляді тимчасового зупинення права здійснення такої діяльності у випадках порушення чинних законів України, що стосуються цієї діяльності, згідно зі ст. 37 цього Закону. Ніякі положення цієї статті не можуть тлумачитись як заборона фізичним, юридичним особам та іншим суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності здійснювати між собою будь-які відносини, які не підпадають під визначення зовнішньоекономічної діяльності. Суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, який одержав від цієї діяльності у власність кошти, майно, майнові і немайнові права та інші результати, має право володіти, користуватися і розпоряджатися ними на власний розсуд. Вилучення результатів зовнішньоекономічної діяльності у власника в будь-якій оплатній або неоплатній формі без його згоди забороняється за винятком випадків, передбачених законами України.

Стан і перспективи розвитку економічних відносин між Україною та країнами світу залежать від двох взаємопов'язаних умов:

- наскільки повно законодавчі акти України враховують вимоги вказаних об'єктивних економічних законів інших країн світу;
- наскільки вони відповідають один одному.

Щодо останнього, то зрозуміло, що при наявності суттєвих відмінностей або невідповідностей у вказаних нормативно-правових актах об'єктивний процес економічної співпраці між Україною і іншими державами світу наштовхуватиметься на суб'єктивно створені перепони його реалізації. З цього випливає, що важливість виявлення всіх відмінностей в нормативно-правових актах, їх класифікація дозволить покращити взаємовідносини між партнерами [4, с. 170].

Пріоритетним напрямом розвитку економіки України є ЗЕД оскільки від неї залежить добробут держави, який у свою чергу детермінований необхідністю забезпечення постійного вкладання матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів. Отже, вдосконалення нормативно-законодавчих актів, формування сучасного і майбутнього конкурентоспроможного середовища дозволить Україні досягти бажаних результатів у сфері ЗЕД.

Дослідження напрацьованого законодавства України свідчить, що сьогодні в державі концептуально не визначено результати ЗЕД як об'єкт регулювання і не забезпечено методичну основу для конструктивного регулювання цієї діяльності. Як показала практика, фактично загальне й спеціальне законодавство щодо ЗЕД регламентує тільки умови і порядок укладання угод, оподаткування суб'єктів ЗЕД і отримання ними податкових пільг, припинення ЗЕД.

Незважаючи на інтенсивний розвиток законодавства України в останні 10 років щодо ЗЕД, зазначимо, що одним із основних завдань сталого розвитку економіки України є забезпечення ефективного функціонування механізму державного регулювання ЗЕД. Таким чином, важливим завданням реформування національної економіки є побудова ефективної системи регулювання ЗЕД. Державна політика у сфері ЗЕД – це комплекс правових та економічних заходів держави, які спрямовані на поширення та активізацію цієї діяльності.

Оцінюючи економічні теорії свого часу, вчений М. Болудянський розділив думку відомого вченого-економіста А. Сміта про те, що лише праця виробляє. Лише капітал приводить у рух працю, а сам він отримується переважно завдяки старанню та ощадливості. Жодне знаряддя обміну не має творчої сили. Кредит взагалі ґрунтується на достатку позичальника і продуктах праці. Правосуддя, протегування і свобода промисловості разом з освітою громадян і поширення торгівлі є єдиними дійсними засобами збагачення нації [1, с. 3–4].

Прийшло розуміння того, що повільні темпи економічного реформування, поглиблення кризової ситуації в державі стали наслідком не тільки тактичних прорахунків у діях владних структур, а й результатом невдалих змін у законодавчій базі щодо регулювання ЗЕД. Динаміка світових процесів в умовах глобалізації, а також сучасний стан розвитку України вимагають посилення відповідальності всіх гілок влади за досягнення конкретних і відчутних результатів на всіх зовнішньоекономічних напрямках. Найважливішим з них є надання зовнішньоекономічній діяльності більш

цілеспрямованого, цілісного та прагматичного характеру.

Передусім це стосується стратегічного євроінтеграційного курсу держави, виходячи із реальних завдань і забезпечення досягнення конкретних результатів. Зокрема, серед пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності Кабінет Міністрів України найважливішими вважає інтеграцію України до Європейського Союзу, розвиток відносин з Росією, з країнами СНД, захист своїх інтересів на зовнішньому ринку.

Згідно з копенгагенськими критеріями, серед необхідних передумов набуття Україною повноправного членства в ЄС протягом 2002 – 2011 рр. передбачається послідовне здійснення деяких кроків, одним із яких стало набуття Україною 16 травня 2008 р. членства в СОТ. Членство України в СОТ автор розглядає як один із пріоритетів зовнішньоекономічної політики України, системний чинник розвитку національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності, лібералізації зовнішньої торгівлі, створення сприятливого середовища для ЗЕД суб'єктів ринку.

Світовий досвід свідчить, що конкретних механізмів контролю за ЗЕД, які були б ефективними для всіх країн, не існує. Результативність застосування кожного із нормативно-правових актів значною мірою залежить від внутрішньої макроекономічної ситуації та інституціонального середовища. Контроль за окремими видами міжнародних операцій може бути ефективним щодо обмеження обсягу або зміни структури кожної з них лише на короткий час, а згодом суб'єкти ринку знаходять способи уникнення регулювання і виконують ті самі операції методами, що не підлягають контролю. Для досягнення поставлених цілей державний регулюючий орган має бути здатним постійно вдосконалювати механізми контролю.

Міжнародна ЗЕД держави пов'язана із зовнішньою та внутрішньою політикою. Питання стимулювання державою ЗЕД найґрунтовніше висвітлено в роботах німецьких меркантилістів Л. фон Зекендорфа, Й. Бехера, Ф. фон Горніга. В їх працях товарне виробництво розглядається як важлива передумова розвитку торгівлі і припливу капіталу у країну, а ефективність політики держави визначається найважливішими чинниками цього процесу.

Докорінно змінили уявлення про роль держави в регулюванні суспільної господарської системи англійські економісти А. Сміт та Д. Рікардо. Будучи прихильником економічного лібералізму, вільної гри господарських сил, невтручання держави в економічне життя, А. Сміт водночас визначає низку функцій, які має виконувати держава: виконання правосуддя, оборона країни, народна освіта, утримання громадських установ, сприяння економічному розвитку. Останню функцію А. Сміт розумів як часткове втручання держави в економічні процеси. На думку А. Сміта, держава повинна, наскільки це можливо, обмежувати експорт капіталів, оскільки еміграція капіталу зумовлює переваги іншої країни, може сприяти розвитку її експортного потенціалу і зменшувати потенціал країни-донора. А. Сміт вважав, що необхідно відмовитись від виробництва тих товарів, які не забезпечують абсолютної переваги цієї країни в певній галузі і зосереджувати ресурси на виробництво товарів, що сприяють підвищенню державного добробуту, а держава повинна спрямувати цей процес у потрібне русло, забезпечувати пільгові режими інвестування перспективних виробництв [3, с. 59].

Учений Г. Кері вбачає в державі регулюючу силу з функціями протекціонізму і

патерналізму, наразі він пропонував законодавчо, адміністративними методами регулювати розвиток галузей, що забезпечують виробництво товарів, зокрема стимулювати за рахунок державних коштів винахідництво, пов'язане зі створенням нових машин і механізмів, підготовку кадрів, розвиток науки, державних підприємств, де б запроваджувалися нові технології та апробовувалися технічні новинки.

Отже, пакет законів, які регулюють ЗЕД України, є, але прийняті закони надто швидко змінюються, законодавчі і нормативні акти часто протирічать один одному, створюють перепони для їх використання. На думку автора, проблема створення стабільної законодавчо-нормативної бази щодо регулювання ЗЕД сьогодні залишається актуальною.

Основним принципом права є неприпустимість зворотної сили закону. Ефективність ЗЕД значною мірою залежить від правових гарантій іноземним партнерам, передбачених законодавством та міжнародними договорами України. Формування зазначеного принципу залежить від виваженої, цілеспрямованої діяльності держави, ефективно побудованої системи державного регулювання ЗЕД.

Формування відкритої економічної моделі в Україні відбувається в контексті загальної проблематики розвитку ЗЕД. Причому її стан характеризується поступовим заміщенням відносин ринкового типу, створенням гнучкої, орієнтованої на експорт, конкурентоспроможної на міжнародних ринках економіки, в основі функціонування якої була б ініціатива приватного сектора. Однією з ключових складових цього процесу є формування інтеграційних відносин з країнами ЄС. Пріоритети макроекономічного впливу на інтеграційні процеси на сучасному етапі пов'язуємо з нарощуванням обсягів торгівлі товарами експортного виробництва.

Формально економічні відносини між Україною і ЄС в контексті міжнародного співробітництва розпочалися одночасно із набуттям нашою державою незалежності в 1991 р. Разом з тим, на той час не було відповідної нормативно-правової бази за участю самої України. Але ще в 1989 р. була підписана комплексна економічна угода з ЄС про торговельне та економічне співробітництво. Документ спочатку був розрахований терміном на 10 років. Ним регулювалася торгівля промисловими товарами за виключенням “чутливих” для ЄС видів товарів – текстилю, сталі, а також морепродуктів, які врегульовувались іншими нормативними документами.

Звідси випливає, що у сфері ЗЕД державне регулювання передбачає встановлення загальних правил і порядку господарювання, відповідальність за дотримання цих правил включає пряме втручання держави та її органів у діяльність суб'єктів господарювання. Таким чином, державне регулювання ґрунтується на законодавчо визначеній стратегії суспільного розвитку, державних соціально-економічних програмах, механізмах правового примусу, економічних інтересах суб'єктів господарювання.

Література:

1. *Болудянський М. А.* О национальном богатстве : Теория Адама Смита / М. А. Болудянський // Статистический журнал. – СПб., 1808. – Т. 2. – С. 1–9.
2. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон УРСР від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ // ВВР УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. – Режим доступу : <http://>

zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=95912&test=xYpUK4LxOzfkQ

3. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – Кн. I – III. – 148 с.

4. Украина-Россия: проблемы экономического взаимодействия : [монография] / под. ред. С. И. Пирожкова, Б. В. Губского, А. И. Сухорукова. – К. : НИУРО, 2000. – 274 с.

Надійшла до редколегії 17.02.2010 р.